

YUNUS EMRE DİVANINDA GEÇEN İKİLEMELER ÜZERİNE ON THE REPITITIONS IN YUNUS EMRE DIVAN

Hasan ÖZER*
Yağmur DEMİRTAŞ**

Öz

Dilin söz hazinesi, dilde yer alan temel söz varlığı unsurları, yabancı sözcükler, ikilemeler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler vb. anlatım kalıplarının hepsini kapsamaktadır. Türkçenin söz varlığı unsurlarından olan ikilemeler, Türk dilinin her döneminde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi döneminde de yaygın olarak kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan Yunus Emre Divanı, dönemin söz varlığı hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Çalışma boyunca Yunus Emre Divanı, dil yönünden bir incelemeye tabi tutulacaktır. Bu çalışmada, Yunus Emre Divanı'nda yer alan ikilemeler, sözcük kökenine göre sınıflandırılarak ele alınacaktır. Türkçe kökenli ikilemeler son eklerine göre sınıflandırılacaktır. Bu sınıflamanın ardından, alıntı kelimelerle kurulan ikilemeler ve alıntı yapılarla kurulan ikilemeler üzerinde durularak bu yapılar örnekleri ile tanıtılacaktır. Daha sonra, iki Türkçe kelime arasındaki atfı terkibi örnekleriyle verilecektir. Çalışmada uygulanan taramalar sonucunda Divan'da en çok iki Arapça kelimedenden oluşturulmuş ikilemeler tespit edilmiştir. Türkçe ikilemelerden ise en çok adlarla kurulan yalın durumdaki ikilemeler kullanıldığı görülmüştür. Eserde Türkçenin söz varlığına katkı sağlayan ikilemelerin sayıları ve kullanımları da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkilemeler, Yunus Emre Divanı, Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin Söz Varlığı, Ahenk.

Abstract

The verbal treasure of the language includes all of the basic vocabulary elements in the language, foreign words, repetitions, idioms, proverbs, routine words, and narrative routines. The repetitions which are the elements of the vocabulary of Turkish have been widely used in Old Anatolian Turkish as well as in all periods of the Turkish language. Yunus Emre Divan, which is one of the works of Old Anatolian Turkish period, contains information about the vocabulary of the period. During the study, Yunus Emre Divan will be subject to an examination in terms of language. In this study, the repetitions in Yunus Emre Divan will be investigated classifying by Word origin. Turkish origin repetitions will be categorized according to their suffixes. After this classification, the repetitions formed with borrowed words and the repetitions formed with borrowed structures will be dealt and these structures will be introduced with examples. The citation composition between the two Turkish words will then be given with examples. As a result of the scans carried out in the study, the repetitions formed by up to two Arabic words in the Divan were determined. It is seen that the simple repetitions mostly formed by nouns are used in Turkish dilemmas. In the work, the number and usages of the repetitions contributing to the vocabulary of Turkish were also determined.

Keywords: Repetitions, Yunus Emre Divan, Old Anatolian Turkish, Vocabulary of Turkish, Harmony.

Giriş

İkilemeler, Türk dilinin her döneminde sık görülen anlatım kalıplarıdır. Anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmek amacıyla aynı sözcüğün yan, eş ya da karşıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla ikilemeler oluşur. Sözcüğün tekrarlanmasında ses benzerliği ikilemelerin biçimsel özelliklerindedir. İkilemeler şiire ses yönünden ahenk kattığı gibi duygu ve düşüncüyü pekiştirir.

Anlamın pekiştirilmesi amacıyla yapılan ikilemeler, şiirin anlam dünyasını kuvvetlendirir. "İkilemeler, şiirde âhengi sağlamakla kalmaz; ayrıca anlamın pekiştirilerek etkili bir biçimde sunulmasına yardım eder. Hatta ikilemelerle şiirin anlamı arasında öyle bir bütünleşme olur ki, şiirdeki kompozisyon kelimelerle çizilen resme yaklaşır" (Macit, 2005, 180).

Klasik Türk şiirindeki lirizmin öncülerinden olan Yunus Emre, Türk dilinin tarihî gelişimine şiirleriyle büyük katkı sağlamıştır. Şairin şiirlerinin toplandığı bir divanı ile Risaletü'n-Nushiyye adlı bir eseri vardır. Yunus, eserlerinde yer alan şiirlerini kaleme alırken birçok ahenk unsuru kullanmıştır. Ahengi sağlamak amacıyla uyak ve redifin yanı sıra ikilemelere de başvurmuştur

Bu çalışmada, Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Yunus Emre'nin Divanı, Türkçenin söz varlığı unsurlarından olan ikilemeler açısından incelenecektir. İkilemeler, sözcük kökenine göre ele alınacak ve Türkçe ikilemeler son eklerine göre sınıflandırılacaktır. İncelemede alıntı kelimelerle oluşturulmuş ikilemeler verilecektir. Makalede, Mustafa Tatcı'nın hazırladığı Yunus Emre Divanı esas alınacaktır. Söz tekrarlarının yer aldığı beyitler, gazel sayıları ve satır numaralarıyla birlikte verilecektir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

1. Yunus Emre ve Divanı

Türk edebiyatının önemli mutasavvıflarından olan Yunus Emre'nin, ne zaman ve nerede doğduğu, nasıl bir eğitim aldığı tam olarak bilinmemektedir. Müellifin yaşadığı dönem olan 13. yüzyıl, Türk dili tarihi açısından bir geçiş dönemidir. Bu dönemde din ve ilim dili olarak Arapçanın, edebî dil olarak Farçanın etkisi altındaki Türk diline Yunus Emre yeni bir soluk getirmiştir. Şair, kaleme aldığı şiirlerde Türkçe sözcüklere daha fazla yer vermiştir. Timurtaş, bu düşünceyi "Eski Anadolu Türkçesi denilen bu devrenin en büyük temsilcilerinden olan şairimiz, dilimizi son derece güzel kullanıp işleyen, geliştiren büyük bir sanatkârdır. Dili eşsiz bir kudret ve hünerle kullanan Yunus'un şiirlerinde Türkçe en güzel şeklini almıştır. Dilimizin milli sesini, milli çehresini ve dehasını o devirde en iyi aksettiren sanatkâr Yunus Emre'dir." ifadesiyle desteklemektedir (1989, 3).

Türk dilinin gelişiminde büyük katkısı olan Yunus Emre'nin şiirlerinin toplandığı bir divanı yanında "Nasihathler Kitabı" anlamına gelen Risaletü'n-Nushiyye adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Divan'da hem hece hem de aruz ölçüsüyle kaleme aldığı şiirleri yer alır. Birçok nüshası bulunan eserin dili oldukça anlaşılırdır. Yunus'un şiirlerin dili Anadolu'da yaşayan halka hitap etmektedir. Şiirlerinin konusu genellikle tasavvuf, insan sevgisi, cömertlik, erdem olgularıdır.

Yunus Emre Divanı birçok kez neşredilmiştir. Bu yayınlardan bazıları şunlardır: Burhan Ü. Toprak *Yunus Emre Divanı*, Naci Kasım, *Tam ve Tekmil Yûnus Emre Divanı*, Cahit Öztelli, *Yûnus Emre: Bütün Şiirleri*, Abdülbaki Gölpinarlı, *Yunus Emre Divanı*, Faruk Kadri Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı I: İnceleme ve Yunus Emre Divanı II: Tenkitli Metin*.

Yunus'un yaşadığı dönemde Türkçeyi kullanan şairlerin sayısının azlığı nedeniyle müellifin eserlerinin Türkçenin söz varlığına katkısı azımsanamaz.

2. Türk Dilinin Söz Varlığı İçerisinde İkilemeler

İkileme, yineleme, tekrar grubu, kelime koşması, ikizleme terimleriyle adlandırılan ikilemenin tanımını Korkmaz (1992, 82), aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbirleriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu şeklinde yapar. Bu tanıma göre birbirleriyle ilişkili olan iki kelimenin yan yana gelmesi ikilemenin tek kelime gibi anlam göstermesini, anlamı pekiştirmeyi ve anlatımı kuvvetlendirmeyi sağlamaktadır.

"İkileme, Türkçenin bilinenden çok daha önemli bir özelliğidir. İkileme, ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi Türkçenin kuralları arasında yer almalıdır. Türkçe, ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz. Türkçede, ikileme o kadar yaygın, örnekleri o kadar çoktur ki, başka dillere bakarak, olayın ayrıca ele alınmasından, inceden inceye bütün örnekleriyle saptanmasından vazgeçilemez. Çünkü ikileme olayı, yapı bakımından, Türkçenin temellerine kadar inen bir özelliktir. Türkçenin yapısı, başlı başına ele alınınca, ikileme olayının önemi ortaya çıkar. İkileme, Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu kavram inceliğini karşılamak üzere, sözcük kurar gibi, türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır." (Hatipoğlu, 1981, 9).

Aksan (1996, 60), Türkçenin söz varlığında yer alan ikilemelerle ilgili olarak "Türkçenin her döneminde, her lehçesinde belirgin bir biçimde karşımıza çıkan ve dilin gerek yapı, gerek sözdizimi, gerekse anlambilim açısından en önemli niteliklerinden birini oluşturan özellik, ikilemelerin sık kullanılmasıdır." tespitiinde bulunmuştur.

Türkçenin her döneminde yer alan ikilemeler, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde de çok kullanılan anlatım biçimlerindedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eseri olan Yunus Emre Divanı'nda da Türkçe ve alıntı kelimelerle kurulan ikilemeler sayıca oldukça fazladır.

3. Yunus Emre Divanı'nda İkilemeler

Dilde yer alan temel söz varlığı unsurları, yabancı sözcükler, ikilemeler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler vb. anlatım kalıplarının hepsini kapsamaktadır. Türkçenin söz varlığı içerisinde yer alan ikilemeler müellifin şiirlerinde çokluğu bakımından dönem eserleri içerisinde en dikkat çekici olanlarındandır. "İkilemeyi en iyi kullanan ozanların başında Yunus Emre gelir. Halk diline dayanan Yunus Emre, Türkçede ikilemenin anlatımdaki gücünü, etkisini kavramıştır. Hemen hemen her şiirinde, bir veya birkaç ikileme türünü, ustalıkla kullanır." (Hatipoğlu, 1981, 63).

"Yunus'un söz tekrarlarının çoğu bir sözcüğün aynı anlamda ya da anlamını koruyarak tekrar edilmesi biçiminde değildir. Yunus bir sözcüğü tekrar ederken, o sözcüğün anlamında bir dalgalanma yaratacak biçimde tekrar eder. Bu durum, sözcüklerin anlamlarını değişik boyutlarda algılamamızı sağlar." (Dilçin, 1992, 39). Dilçin'in Yunus'un şiirlerinde kullanılan tekrarların sözcüğün anlamında dalgalanma

yaratacak biçimde etkili olduğu tespiti bizi bu çalışmayı hazırlama noktasında teşvik eden unsurlardan bir tanesi olmuştur.

4. Yunus Emre Divanı'nda Türkçe İkillemeler

İkillemelerin sınıflandırılması çeşitli sebeplerle yapılabilir. Bu çalışmada Vural'ın "Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları"¹ başlıklı incelemesinde kullandığı yöntemi uyguladık.

4.1. Ad Kök veya Gövdelerinden Kurulan İkillemeler

4.1.1. Yalın Durumdaki İkillemeler

4.1.1.1. Yansımalardan Kurulan İkillemeler

4.1.1.1.1. Aynı Yansımalardan Kurulan İkillemeler

yalap yalap (244/2)

Od bırakdun cânuma dün-gün yanar

Yanaram yalap yalap tutuşuban (244/2)

4.1.1.2. Adlardan Kurulan İkillemeler

4.1.1.2.1. Aynı Adlarla Kurulan Yalın Durumdaki İkillemeler

adım adım (302/2), ben ben (107/10, 411/6), bin bin (48/9, 306/6, 358/6, 411/9), bir bir (56/6, 103/4), birin birin (254/1), dost dost (134/13, 360/2), kat kat (312/6), kendü kendü (302/1, 302/4, 302/8), niçe niçe (201/1, 220/1), salkım salkım (270/6), sen sen (411/6), tolu tolu (101/4), Uçmak Uçmak (141/4), ulu ulu (16/1), yaşın yaşın (270/6), yüce yüce (217/1, 302/9, 355/4)

'Âşıklara ne diyem 'ışk haberinden şîrin

'İşkıla dinleyene eydeyin **birin birin** (254/1)

Uçmak Uçmak didüğün kullarun yiltedüğün

Uçmagun ser-mâyesi bir gönül itmek gerek (141/4)

Karlu tagların başında salkım salkım olan bulut

Saçun çözüp benim için **yaşın yaşın** aglar musun (270/6)

4.1.1.2.2. Ayrı Adlarla Kurulan Yalın Durumdaki İkillemeler

acı tatlı (171/6), altûn gümüş (114/4), ana ata (6/2, 291/2), ata ana (138/5), bellü beyân (56/9, 127/2, 187/5, 349/4, 353/6), bugün-yarın (174/7), bugün yarın (7/9), Çalap Tanrı (396/9), dün-gün (9/3, 14/4, 27/2, 51/1, 87/1, 124/8, 146/2, 146/5, 154/5, 182/6, 222/6, 244/2, 283/5, 295/7, 295/13, 313/7), dün gün (313/5, 415/2), el-etek (122/1), el ayak (116/3), eyü yavuz (87/7, 180/3), gice gündüz (82/6, 146/6, 301/8), ılan-çıyan (241/4), ılan çıyan (22/2, 35/2), ırte gece (342/7, 415/2), kavum kardaş (127/4, 184/4), kurd kuş (35/1, 74/3), ogul kız (346/3), sen ben (360/9, 374/10, 399/2), tag-taş (141/5), ulu-kiçi (82/4), ulu kiçi (43/1, 118/3, 237/4), yakın ırak (134/3), yalan yanlış (154/2), yaş-kurı (147/5), yaz kış (312/7), yılan-çıyan (340/4), yir-gök (61/10, 134/7, 169/2, 254/3, 320/8, 328/2), yir gök (177/2, 206/4, 223/4, 233/1, 320/7, 355/1, 371/3, 374/7)

Çalap Tanrı'nun hâsı Hazret'e geçer nâzı

Peygamber'ün 'âmusı Hamza pehlevân kanı (396/9)

'Âşıkun gözi yaşı **dün-gün** dökülür durmaz

'Âşık kan ağladuğı ma'sûk sorıncayımış (124/8)

Gaflete virme özünü dünyâ-perestlik eyleyüp

Görme misin bu dünyâya **eyü yavuz** geldi gider (87/7)

4.1.2. Yönelmeli İkillemeler

4.1.2.2. Ayrı Sözcüklerden Kurulan Yönelmeli İkillemeler

câna başa (129/3, 230/4), dosta düşmana (6/5, 241/3), ile güne (82/5), kurda kuşa (384/7), öne sona (135/4), saga sola (23/6, 163/6), yılana çıyana (276/6), yire göge (302/3, 360/8, 370/10)

Atlarınun izi tozlu önleri tabıl-bazılı

İle güne hükmi yazlı şu muhteşem begler yatur (82/5)

Bir bakgıl **saga sola** tagılma degme yola

Kudret bâğından sana gör niçe âvâz gelür (23/6)

Tap tîmâr eyle tene yarak eyle bu câna

¹ Detaylı bilgi için bkz. VURAL, Hanifi (2004). "Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül, Ankara 2004, s. 3089-3094.

Şol yılana çıyana nasîb olasin birgün (276/6)

4.1.3. Çıkmalı İkilemeler

4.1.3.1. Ayrı Sözcüklerden Kurulan Çıkmalı İkilemeler

karadan akdan (42/3), Tamu'dan Uçmak'dan (1/11)

Söz **karadan akdan** degül yazup okımdan degül

Bu yürüyen halkdan degül Hâlik âvâzından gelür (42/3)

Tutulmadı Yûnus cânı geçdi **Tamu'dan Uçmak'dan**

Yola düşüp dosta gider gine aslın ulaşmaga (1/11)

4.1.4. Kalmalı İkilemeler

4.1.4.1. Ayrı Sözcüklerden Kurulan Kalmalı İkilemeler

sagda solda (39/6), yirde gökde (369/2, 382/5)

Bu devrândan öteğör kervân gitdi yiteğör

Korku var **sagda solda** kayıkmadın giderler (39/6)

İy Yûnus imdi velî **yirde gökde** toptolı

Her bir taşun altında bir İmrânoglı Mûsî (382/5)

4.1.5. Yüklmeli İkilemeler

4.1.5.1. Ayrı Sözcüklerden Kurulan Yüklmeli İkilemeler

ayın güneşin devranı (282/2), balı yağı (55/4), düni günü (93/2, 239/5, 381/1), dünin günün (330/4, 402/5, 408/3), elin ayağın şeş- (194/4), elin yüzün yu- (166/1), yirün göğün (100/1)

Senün emrün ile döner felekler

Hem **ayun güneşün** devrânı sensin (282/2)

Hamza'yı Kâf'dan aşuran **elin ayagın** şeşüren

Çokları tahtdan düşüren hikmet ıssı sultân benem (194/4)

4.1.6. İyelikli İkilemler

4.1.6.1. Ayrı Sözcüklerden Kurulan İyelikli İkilemeler

adı sanı (71/7, 71/8), atam anam (220/5), bagrum cigerüm (47/1), dostun düşmenün (44/6), eli teni (415/5), etüm-tenüm (11/4, 317/4), mâlı mülki (146/4, 238/3), menzilüm turagum (310/1), oğlı kızı (238/4), önüm ardum (354/5), sagum solum (302/16, 339/5, 354/5), ussum 'aklum (256/4)

Bî-mekânâm bu cihânda **menzilüm turagum** anda

Sultânâm tâcıla tahtum Hulle vü Burâg'um anda (310/1)

Görmedin delü oldum yanıldum günâh kıldum

Ussum 'aklum aldurdum esridüm ayılmazın (256/4)

4.1.7. Çıkmalı + Yönelmeli Kurulan İkilemeler

4.1.7.1. Aynı Sözcüklerden Kurulan Çıkmalı + Yönelmeli İkilemeler

başdan başa (40/5, 293/6), dilden dile (404/3), elden ele (152/6, 335/6), gönülden gönüle (352/2), gülden güle (335/6), günden güne (28/5), ilden ile (404/3), kıldan kıla (338/1, 370/6, 377/5), kimden kime (126/2), uçdan uca (191/14)

Yûnus bu nasîhatı tutan yatlu olmaya

Bir niçe öğüt durur dinlesen **başdan başa** (293/6)

Ma'şûk bizümledür bile ayru degül **kıldan kıla**

Uzak sefer bizden kala dostı yakın buldum ahî (370/6)

4.1.7.2. Ayrı Sözcüklerden Kurulan Çıkmalı + Yönelmeli İkilemeler

başdan ayaga (302/11, 404/9), gökden yire (178/7, 396/6), önden sona (8/1, 195/1, 349/9), sagdan sola (118/1), yirden göge (84/5, 178/7)

Ben Yûnus-ı bî-çâreyem

Başdan ayaga yareyem

Dost ilinde âvâreyem

Gel gör beni 'ışk n'eyledi (404/9)

Dost isteyen gelsün bana göstereyin dostı ana

Budur sözüm **önden sona** ben bilürem kendözümü (349/9)

4.2. Bazı Yapım Ekleri ile Kurulan İkilemeler

4.2.1. Aynı Kök veya Gövdeden "-IU" ekiyle Kurulan İkilemeler

dürlü dürlü (68/1, 69/5, 73/5, 90/9 302/10)

Bu 'ışkun **dürlü dürlü** rengi çokdur

Kimi giryân kimi handân-ı 'ışkdur (90/9)

4.2.2. Ayrı Kök veya Gövdeden "-IİK" ekiyle Kurulan İkilemeler

benlik senlik (213/5), senlik-benlik (252/2, 338/5), varlık yokluk (17/7)

Şükür gördüm didârunı aşdum visâlün yarını

Bu **benlik senlik** şârını terkini uram yürüyem (213/5)

4.3. Sıfatlardan Kurulan İkilemeler

bir iki arşın (210/2), biş-on arşın (291/4)

Şol **bir iki arşın** bizün ne yini var ne yakası

Kaftân idüben egnüme sarayım andan varayım (210/2)

4.4. Fiil Kök veya Gövdesinden Kurulan İkilemeler

4.4.1. Zarf-fiillerden Kurulan İkilemeler

4.4.1.1. Aynı Zarf-fiillerden Kurulan İkilemeler

diyü diyü (291/1, 291/2, 291/3, 291/4, 291/5, 291/6, 291/7), döne döne (372/10), güle güle (122/6, 127/5, 182/1, 188/3, 317/6), yana yana (215/2, 226/3, 269/5, 294/1, 322/3, 404/2)

Mecnûn oluban yürüyem yüce tagları büriyem

Mûm oluban eriyem yanam hey dost **diyü diyü** (291/5)

Hoşdur eger yürürisem 'ışk odına **yana yana**

Pes yanmadın nite olam çün 'ışk odı düşdi câna (294/1)

4.4.1.2. Ayrı Zarf-fiillerden Kurulan İkilemeler

tura gide (246/4), tuta götüre (9/3), vara gele (134/15), yiyüp içüp (35/2)

Ol kuşun kim yuvası togan elinde ola

Ol anda kaçan **tura gide** yayına birgün (246/4)

Niçe bin yıllık yola bir demde **vara gele**

Yûnus eydür kim ola Muhammed'dür o mutlak (134/15)

4.4.2. Sıfat-fiillerden Kurulan İkilemeler

4.4.2.1. Ayrı Sıfat-fiillerden Kurulan İkilemeler

gelen geçermiş (28/8), viren alan (323/2)

Viren alan sen olıcak kim cünbiş eyleyübile

Kıymet ü müşteri senün her meta'unı satmaga (323/2)

4.4.3. İsim-fiillerden Kurulan İkilemeler

4.4.3.1. Ayrı İsim-fiillerden Kurulan İkilemeler

aglamak gülmek (390/4), dirilmek ölmek (390/4)

Aglamak gülmek 'âşika **dirilmek ölmek** 'âşika

Kahrıla lutfi bir bilür bilmez melûl oldugını (390/4)

4.4.4. Çekimli Fiillerden Kurulan İkilemeler

4.4.4.1. Ayrı Çekimli Fiillerden Kurulan İkilemeler

çigidük bişdük (292/8), geldi geçdi (72/7, 273/7, 388/1), gelür geçer (64/5), korkma kayırma (403/1), öger sanur (77/7), tolduk taşduk (292/7)

Dirildük bınar olduk irkildük ırmag olduk

Akduk denize **tolduk taşduk** el-hamdüli'llâh (292/7)

5. Yunus Emre Divanı'nda Alıntı Kelimelerle Kurulan İkilemeler

Yunus Emre'nin şiirlerinde kullandığı Arapça ve Farsça kelimelerle kullanılan ikilemeler halk tarafından kullanılan ifadelerdir.

5.1. İki Arapça Kelimeden Oluşturulmuş İkilemeler:

âb u sel (95/4), 'aceb 'aceb (10/1), 'âm u hâs (305/7, 382/4), 'âr-nâmûs (71/10), 'âr u nâmûs (312/8), 'Arş u Ferş (32/3), bakır u tunç (114/4), bedr ü hilâl (100/2), bugz u kibr (225/2), Cennet Cennet (381/8),

cevr ü cefa (144/7, 215/1, 266/1), cism ü sûret (135/9), cümle 'âlem (9/1, 111/4, 125/4, 126/6, 144/3, 174/1, 188/5, 202/3, 262/2, 286/5, 305/5, 312/5, 317/3, 323/1, 323/5, 339/2, 354/9, 374/1, 377/4, 402/6) dîn diyânet (17/1, 366/4), dîn îmân (193/5, 325/5), dîn ü îmân (165/3, 180/7, 217/4, 248/2, 259/1, 311/1, 379/4, 416/4), dünyâ-âhiret (2/2), dünyâ âhiret (7/8, 17/6, 48/7, 328/2), dünyâ vü âhiret (116/2, 135/16, 254/5), dünyâdan ahiretten (113/7), evvel-ahir (27/5, 122/4, 193/14, 377/6), evvel ahir (201/45, 295/4), evvel kadîm (39/9, 195/1, 233/1, 367/1), ezel-ebed (7/8, 295/29), ezel ebed (410/2, 415/1), gussa vü gam (403/1), hâs u 'âm (126/8, 130/8, 131/7, 202/1, 239/2, 338/1, 338/2, 358/4), havf u hayf (306/6), hayr u şer (28/9, 236/3, 264/7, 292/6, 323/5, 413/5), hazin hazin (247/2), hırs u hevâ (2/1, 45/6, 197/4, 227/4), hırs u heves (227/2), 'ilm ü 'âlem (5/7, 17/7, 192/1, 205/9, 303/2, 335/12, 353/7), 'ilim 'ilim (91/1), ins ü can (49/6), ins ü cin (48/6), ins ü melek (144/4), izzet ü erkân (2/5, 209/4), kadd ü kâmet (48/5), kevn ü mekân (126/10, 370/10), kıl ü kâl (5/4, 181/2, 196/6, 224/9, 247/4), kıyl ü kâl (61/1, 135/11, 155/4, 295/29, 417/25), kibr ü kîn (24/3, 64/5, 121/7, 187/2, 250/1, 377/1, 402/4, 403/4), küfr ü îmân (126/4, 236/6, 264/4, 325/3), leyl ü nehâr (356/22), mâl u mülk (111/5, 245/2, 385/3), mâl u hazne (148/7), mülk ü mâl (155/2), Münker-Nekir (15/5, 205/8), Münker ü Nekir (17/6, 210/5, 276/7) nakş u sûret (183/3), rahmet ü hısm (323/5), seyr ü sefer (229/3), seyr ü sülûk (287/3), sıdk u safa (374/4), şükür şükür (240/1), veliden nebiden (39/2), zerre zerre (245/4), zevk u 'işret (207/5), zevk u riyâ (155/6), zühd ü tâ'at (5/7, 17/2, 104/4, 209/6, 368/4)

Cennet Cennet didükleri

Bir ev ile bir kaç Hürî

İsteyene virgil anı

Bana seni gerek seni (381/1)

Sorî hisâb olmayısar **dünyâ âhiret** koyana

Münker ü Nekir ne sorar terk olıcak cümle murâd (17/6)

5.2. İki Farsça Kelimeden Oluşturulmuş İkilemeler:

bâg u bahâr (13/1), bâg u bostân (3/6, 97/2, 187/8, 335/3), becid becid (407/3), cüst ü cû (61/1), dost u düşmân (348/9), dâd u sited (364/6), dîv ü perî (18/2, 144/4), feryâd u zâr (104/5), feryâd u figân (409/5), per u bâl (255/5, 289/5), bâl u per (67/3), kâr u bâr (28/6), dîv ü perî (18/2, 144/4), nâz u niyâz (45/3, 302/3, 303/2), şehd ü şeker (13/2, 69/3, 69/10, 144/6), tîz tîz (350/5), zîr ü zeber (356/10, 356/21)

İplik virdüm Çulhâya sarup yumak itmemiş

Becid becid ismarlar gelsün alsun bezini (407/3)

Kasdum budur şehre girem **feryâd u figân** koparam

Yine dönüben korkaram işide düşmânünümü (409/5)

5.3. Bir Arapça Bir Farsça Kelimeden Oluşturulmuş İkilemeler:

'adl ü dâd (185/8), burc u bârû (56/10, 135/19, 187/3), cân u cihân (8/5, 93/5), cân u ten (200/1, 201/28), dükkân bâzâr (266/2), dükkân u bâzâr (266/3), hurd u hâm (201/25), kibr ü meni (83/6), mâl u sermâye (31/5), nakş u niğâr (39/1), nakş u nişân (48/4, 305/4), sûk u bâzâr (170/7), şekk ü gümân (170/1), tâc u taht (185/6, 245/2, 245/5)

Ser-mâyemüz bir cânıdı anı dahı aldı bu 'ışk

Ne ser-mâye var ne **dükkân bâzâra** neye varayın (266/2)

Koyup İbrâhîm Edhem **tâc u tahtı**

Yiri külhân olupdur 'ışk elinden (245/5)

5.4. Bir Farsça Bir Arapça Kelimeden Oluşturulmuş İkilemeler:

hor u hakîr (309/3), oruç-namâz (106/8, 303/4), sûd u ziyân (357/2), taht u tâc (44/7, 130/5)

Gâyet **hor u hakîr** ol başda Halîl olasın

İsmâ'il gibi sen de kurbâna irişince (309/3)

Âdem midür 'ömrini kullıkda geçürmez

'Ârif midür ol anlamaya **sûd u ziyânı** (357/2)

5.5. Bir Türkçe Bir Farsça Kelimeden Oluşturulmuş İkilemeler:

âh u sûz (106/5), âh u zâr (283/5, 286/4), assı-ziyân (8/5, 60/5, 126/7, 236/6, 259/3, 264/6, 371/6, 416/3), assı ziyân (271/1), il ü şar (135/19, 160/4, 283/5, 324/2), satu-bâzâr (83/2, 87/5), yazug u müzd (259/3), yoldaş u yâr (160/8)

'İşka Mecnûn olanlar **assı-ziyândan** fârig

Korkmaz ıssı sovuksan pes ne biliser odı (317/6)

Gel imdi gel kanâ'ata gâfil olma tîz bin ata
Olmaya kim ecel yite fâsîd ola **satu-bâzâr** (83/2)

5.6. Bir Farsça Bir Türkçe Kelimeden Oluşturulmuş İkilemeler:
yâd u biliş (70/8, 187/6)

Yûnus'un gönli gözi toludur Hak sevgüsü
Sohbet ihtiyâr iden **yâd u bilişden** geçer (70/8)

5.7. Bir Türkçe Bir Arapça Kelimeden Oluşturulmuş İkilemeler:

ag u kara (284/4), âh u vâh (120/2, 215/1), altûna mâla (196/5), altûnı mâlı (316/5), altûnun mâlun (316/2), kul u sultân (239/2), oran u kıyâs (48/4), sag selâmet (413/3)

Aglama direm şol gözlerüme
Kan yaş akıdur **ag u karadan** (284/4)

Yürüridüm **sag selâmet**

Takdir eyledi melâmet

Ecel kıldı hoş melâmet

Esenledüm dünyâm seni (413/3)

5.8. Bir Arapça Bir Türkçe Kelimeden Oluşturulmuş İkilemeler:

'akl u bili (209/1), 'akıl gönül (412/3), 'akl u gönül (29/7), cân u baş (146/4), cân gönül (351/5, 389/2), cân u gönül (32/2, 165/9, 208/9, 256/5, 259/3, 414/5), Hak Çalap (82/8, 82/9, 311/7, 369/3), hayâl ü düş (70/4), sultân u kul (153/7)

'Akıl başda iş bitürür nazar gözden bakar görür

'Akıl gönül içre turur ol üç haslet besler anı (412/3)

Yûnus bilmez kendü hâlin **Hak Çalap** söyledür dilin

Bir niçesi yini gelin ak teleme yüzler yatur (82/9)

6. Yunus Emre Divanı'nda Alıntı Yapılarla Kurulan İkilemeler

Divanda geçen ikilemelerde tekrarlanan iki kelime de yer alan "â, e, be, tâ/te, ender" gibi edatların oluşturduğu Farsça yapılı ikilemelere de rastlanır. Çalışmanın bu bölümünde Selçuk'un "Nef'i'nin Kasidelerindeki Farsça Yapılı İkilemelerin (Terkîb-i Tekerrürî) Ses ve Anlam Düzenine Etkisi"¹ başlıklı incelemesinden ilham alınmıştır.

6.1. Farsça Yapılarla Kurulan İkilemeler

6.1.1. â edatı ile yapılanlar

ser-â-ser 'baştan başa' (48/10)

Ser-â-ser toptolu yir ü gök üzre

Yürür bu kudretün hoş milketün var (48/10)

6.1.2. be edatı ile yapılanlar

dem-be-dem 'vakit vakit, zaman zaman' (1/2, 43/5, 61/11, 150/3, 189/3, 200/6, 213/4, 227/5, 299/2), ser-be-ser 'baştan başa' (23/1)

Miskîn Yûnus'un bu cânı şol dosta ulaşalıdan

Dem-be-dem arturur 'ışkı ulu yirden tîmârüm var (43/5)

6.1.3. te edatı ile yapılanlar

ser-te-ser 'baştan başa' (58/1, 106/1, 133/1, 191/14, 370/10)

Bu semâ'a girmeyen sonuna peşmân olur

İrişür bizümile **ser-te-ser** düşmân olur (58/1)

6.1.4. ender edatı ile yapılanlar

fenâ-ender-fenâ 'yokluk içinde yokluk' (200/3), bekâ-ender-bekâ 'bâkîlik içinde bâkîlik' (200/3)

Bu **fenâ-ender-fenâ**yı terk idelüm dost için

Öz **bekâ-ender-bekâ** milkinde cevlân idelüm (200/3)

7. Yunus Emre Divanı'nda İki Türkçe Kelime Arasındaki Atıf Terkibi

¹ Genel bilgi için bkz. SELÇUK, Bahir (2013). "Nef'i'nin Kasidelerindeki Farsça Yapılı İkilemelerin (Terkîb-i Tekerrürî) Ses Ve Anlam Düzenine Etkisi", Ahmet Atilla Şentürk Armağanı, İstanbul: s. 577-595.

Divanda yabancı unsurlar ile Türkçe unsurların birlikte kullanıldığı görülmüştür. İki Türkçe kelimenin arasında kullanılan “u, ü” bağlaçları bu duruma örnek teşkil etmektedir.

at u katır (2/7), ata vü ana (194/2), ay u güneş (12/2, 374/2, 406/2), ay u yıl (32/7), bal u şeker (271/8), benven ü ben (180/8), dün ü gün (24/5, 54/1, 70/3, 137/1, 148/5, 159/3, 269/2, 295/8, 304/6, 308/2, 310/7, 333/4, 343/8, 377/3, 381/4, 393/1, 413/6), et ü deri (178/8, 194/5, 195/7), et ü sünük (152/2), geldüm ü geçdüm (405/2), gice vü gündüz (236/5), göz ü kaş (92/5, 354/5), oğul u kız (234/5), sakal u saç (35/2), sen ü ben (143/5, 358/2, 358/8, 358/9, 360/9), senlik ü benlik (201/27), yana vü dükene (294/4), yaz u kış (187/6, 271/6, 301/9), yir ü gök (32/3, 48/10, 191/4, 210/5, 233/5, 262/7, 339/3, 386/7), yirde vü gökde (130/9)

Yûnus eydür hiç şek degül ol **benven ü ben** olvanun

Ben ne dirisem dost tutar dost didügin ben tutaram (180/8)

‘Âşıkları sorarsan bî-mezheb ü bî-millet

Yolda kalupdur sakın **gice vü gündüz** sayan (236/5)

Bu işler tamâm olıcak halvet olur ma‘şûkıla

Ma‘şûk yüzün gören kişi gerek **yana vü dükene** (294/4)

Divanda tespit edilen ikilemeler arasında günümüzde kullanımdan düşmüş arkaik unsurlar da tespit edilmiştir: becid becid (çabuk çabuk), Tamu’dan Uçmak’dan (cehennemden cennetten), Uçmak Uçmak (cennet cennet).

Eserde, Türkiye Türkçesinde yer almadığı halde aynı kökten oluşmuş bir isim ve bir fiilden kurulan bazı ikilemeler yer alır:

Bir **toyı toylamak** gerek bir **soyı soylamak** gerek

Bir sözi söylemek gerek kimse anı bilmez ola (327/6)

Yunus Emre’nin şiirlerinde ünlemlerin çoşkuları pekiştirmek ve vezni sağlamak amacıyla ikileme olarak kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır:

İy ‘âşikan iy ‘âşikan ‘ışk mezhebi dîndür bana

Gördi gözüm dost yüzünü yas kamu düğündür bana (7/1)

İy pâdişâh iy pâdişâh uş ben beni virdüm sana

Genc ü hazînem kamusı sensün benüm önden sona (8/1)

Sonuç

Türk dilinin bugün ulaştığı zengin söz varlığı, derin anlatım gücü üzerinde tarihsel süreçler boyunca onu layıkıyla kullanan, onun öneminin bilincinde olan kimselerin katkıları yadsınamaz. Türk dilini layıkıyla kullananlardan biri de hiç şüphesiz Yunus Emre’dir. Görmüş’ün (2003, 12) tespitine göre; Yunus Emre’nin Divanı’nda 46.400 kelime bulunmaktadır.

Çalışmamızda, Yunus Emre Divanı’nı taramamız sonucunda ortaya çıkan Türkçe ve alıntı kelimelerle kurulan ikilemeleri inceledik. Öncelikle ikilemenin tanımına, daha sonra konu hakkında araştırma yapanların görüşlerine yer verdik. Eserde yer alan ikilemeleri tespit edip Türkçe ikilemeleri ek alıp almamalarına göre sınıflandırdık. Türkçe ikilemeler 219, alıntı kelimelerle kurulan ikilemeler 259, alıntı yapılarla kurulan ikilemeler 18, iki Türkçe kelime arasındaki atif terkihi 54, aynı kökten oluşmuş bir isim ve bir fiilden kurulan ikilemeler 2, ünlemlerden kurulan ikilemeler 2 olmak üzere toplam 554 ikileme tespit edilmiştir. Yunus’un şiirlerinde en sık kullanılan Türkçe ikilemeler, ayrı adlarla kurulan yalın durumdaki ikilemelerdir. Alıntı kelimelerle kurulan ikilemelerde ise daha çok iki Arapça kelimedenden oluşturulmuş ikilemeler kullanılmıştır. Divan’da yer alan ikilemeler, Yunus Emre’nin şiirinin anlam dünyası hakkında ipuçları taşımaktadır. Divan’da en çok dün gün (41), yir gök (29), cümle âlem (20) ikilemeleri kullanılmıştır. Müellif, en sık kullandığı dün gün, yir gök ikilemeleri ile karşıt anlamlı sözcükleri tekrarlayarak anlatımı kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır. Bir diğer sık kullanılan cümle âlem ikilemesi ise kalıplaşarak deyim olarak kullanılmıştır. Bunların yanında, zengin bir dil malzemesi barındıran Yunus Emre Divanı’nda müellifin bugün arkaik bir kullanım olarak görülen “uçmak” ile “cennet” kavramlarını ikileme olarak ayrı ayrı kullanmayı tercih etmesi de son derece dikkat çekici bir durumdur. Yunus Emre, Divan’da yer verdiği ikilemeler içerisinde hem Çalap hem de Tanrı kelimelerini kullanmayı tercih etmiştir. Yine ikilemeler arasında Tanrı kavramını karşılamak üzere “Hak” kelimesini tercih ettiği örneklere de rastlamak mümkündür.

Türk dilinin bu kıymetli eseri pek çok yönden değerlendirilerek ayrı ayrı hususiyetleri ile tanınmayı hak eden bir kaynak durumundadır. Bu çalışmada Türkçenin önemli eserlerinden olan Yunus Emre

Divanı'nı dil özelliklerinin bir yönü ile tanımaya çalıştık. İhtiva ettiği ikilemeler bakımından son derece zengin ve nitelikli içerikler sunan Yunus Emre Divanı üzerine hazırladığımız bu çalışmanın Türkçenin kelime grupları, ikilemeler, söz tekrarları, ahenk unsurları üzerine yapılacak ya da Yunus Emre Divanı hakkında hazırlanacak çalışmalara katkı sunmasını diliyoruz.

KAYNAKÇA

- Ağakay, Mehmet Ali (1953). İkilemeler Üzerine. *Türk Dili*, C. 2, S. 16, s. 189-191.
- Akdemir, Yaşar (2013). Yunus Emre'de Kelime Kadrosu. *Turkish Studies*, 8/9, 2013, s. 429-458.
- Aksan, Doğan (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Doğan (2005). *Yunus Emre Şiirinin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aktan, Bilal (2010). Yunus Emre'nin Dilinde Deyimsel Anlatım. *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri*, 6-8 Mayıs, s. 9-20.
- Akyalçın, Necmi (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları.
- Bars, Mehmet Emin (2017). Yunus Emre'de Ahiret İnancı. *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 5, Sayı 42, Mart 2017, s. 244-259.
- Dilçin, Cem (1992). Yunus Emre'nin Şiirinde Türkçenin Gücü. *Türk Dili*, S. 487, Ankara 1992, s. 30-49.
- Eren, Hasan (1949). İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 7, S. 2, s. 283-286.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2006). *Yunus Emre 'Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Görmüş, Yudum (2003). *Yunus Emre Divanı'nın Kelime Dünyası*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Hatipoğlu, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, Fuat (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- Macit, Muhsin (2005). *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Macit, Muhsin (2005). *Ses Yapısı. Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, (M. İsen, O. Horata, F. Kılıç, İ. Aksoyak'la birlikte), Ankara: Grafiker Yayınları, s. 177-206.
- Özgür, Can (2001). Yunus Emre'nin Kullandığı Farklı İki Türkçe. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir: Sayı 1, s. 91-103.
- Özkan, Bülent (2011). Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar. *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter 2011.
- Özkan, Mustafa (2017). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Selçuk, Bahir (2013). Nef'î'nin Kasidelerindeki Farsça Yapılı İkilemelerin (Terkib-i Tekerrürü) Ses ve Anlam Düzenine Etkisi. *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*, İstanbul: s. 577-595.
- Şahin, Hatice (1997). Ferah-Name'de Geçen İkilemeler Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Sayı 17, s. 125-135
- Taş, İbrahim (2013). Yunus Emre de Şiir Dili. *XI. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu*, 9-11 Mayıs, Eskişehir.
- Tatçı, Mustafa (1997). *Yunus Emre Divanı-Tenkitli Metin II*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Tatçı, Mustafa (2001). *Yunus Emre İle İlgili Makaleler*. Ankara: MEB Yayınları.
- Tatçı, Mustafa (2002). Yunus Emre. *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 7, s. 500-514.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1989). *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tuna, Osman Nedim (1949). Türkçede Tekrarlar. *TDED III*, İstanbul, s. 429-447.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üşenmez, Emek (2009). Yunus Emre'nin Dili Hakkında. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul: Sayı 16, Nisan 2009.
- Üşenmez, Emek (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- Vural, Hanifi (2004). Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül, Ankara 2004, s. 3089-3094.
- Yılmaz, Oğuz (2014). *Türk Dilinde Tekrar Grupları Üzerine Art Zamanlı Bir Analiz Çalışması: Orhun Abideleri'nde. Garib-Nâme'de ve Dede Korkut'ta Tekrarlar* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Zülfikar, Hamza (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.